

El món mèdic de Castelló d'Empúries a principis del segle XIV

Michael R. McVaugh

Ja fa una colla d'anys, el 1993, vaig publicar *Medicine before the Plague: Practitioners and Their Patients in the Crown of Aragon, 1285–1345*, un estudi sobre la medicina i la societat a la Corona d'Aragó a principis del segle XIV, basat en la recerca d'arxius arreu de Catalunya, València i Aragó, amb la intenció d'oferir una perspectiva del tema tan àmplia com fos possible.¹ No obstant això, em vaig centrar de manera molt particular en els esdeveniments que tenien lloc a Barcelona, perquè al voltant de 1300 el paper social dels practicants de la medicina estava canviant molt de pressa als grans centres urbans europeus i, per tant, aquesta atenció al cas barceloní em permetia fer una comparació fructífera amb altres ciutats com París i Florència. En aquests centres, i per tot el Mediterrani occidental, s'estava iniciant un procés que s'ha anomenat medicalització: la formació mèdica reglada estava adquirint prestigi social, els físics amb formació universitària cada cop tenien més requesta, en viles petites i grans, i les autoritats municipals i eclesiàstiques van començar a preocupar-se de la regulació de les qualificacions i l'experiència dels professionals de la medicina.²

En canvi, al meu treball de 1993 no vaig centrar-me en altres petites comunitats de Catalunya o altres indrets, fins i tot quan les fonts històriques ho haurien pogut permetre, com ara Manresa, Santa Coloma de Queralt —o Castelló d'Empúries. El fons de Castelló d'Empúries de l'Arxiu Històric Provincial de Girona conté un con-

junt realment destacable de manuals notariais del període 1270–1350: segons el meu recompte, probablement incomplet, vora 250. Durant l'estiu de 1987 vaig arribar a repassar-ne uns 200, tot cercant les referències a practicants de la medicina —incloent-hi cirurgians, barbers, apotecaris i físics— i a les seves activitats. Part del material que vaig compilar va acabar apareixent al llibre esmentat, però de cap manera la totalitat. Per això, ara m'ha semblat oportú reunir els documents i les dades rellevants per fornir una visió global de la vida mèdica en una petita població catalana durant la primera meitat del segle XIV.

Com ja he suggerit, aquestes dècades van constituir un període de canvi considerable per a la medicina, però també van ser —d'una manera molt diferent— un moment de transformació per a Castelló, la vila principal i capital del comtat d'Empúries i la tercera població catalana més important al nord de Barcelona, després de Girona i de Perpinyà. A la primera meitat del segle XIV, les estimacions de la seva població varien entre 2.500 i 6.500 habitants, incloent-hi una comunitat d'uns 300 jueus. La vila estava governada per un consell municipal, que en aquells moments encara era independent dels comtes d'Empúries, un llinatge que es remuntava als temps de Carlemany. Comptava amb una base agrícola sòlida, però devia el seu poder econòmic sobretot al paper com a centre de producció tèxtil, gràcies al suport comtal. Aquesta prosperitat i creixement van decidir els comtes a dur a terme un programa de desenvolupament urbà: es van començar noves muralles a finals del segle XIII, l'antic castell va ser enderrocat a la dècada de 1330 i es van redissenyar els espais urbans dins la muralla.³

1. El treball que publico ara reprèn el context general dibuixat a McVaugh (1993). Allí es detallen els fonaments de les nocions generals a les quals aquí em refereixo de passada. Revisió de la traducció catalana: Lluís Cifuentes (Universitat de Barcelona).
2. Vegeu una bona introducció d'aquest fenomen a Nicoud (2011).

3. Aquest panorama està basat en Martí Arau (2008).

Al principi del nostre període el títol comtal era en mans de Ponç Hug IV, que l'any 1313 va ser succeït pel seu fill Malgaulí (Ponç Hug V). Després que aquest morís sense successor el 1322, el comtat (i la vila) van passar l'any 1325 a mans de la casa reial de Catalunya-Aragó: primer al tercer fill del rei Jaume II, l'infant Pere, i després, el 1341, al germà petit de Pere, l'infant Ramon Berenguer.⁴ L'any 1325 va ser, doncs, un moment clau en la història de la vila i de la seva relació amb el govern comtal, i he cregut que seria interessant utilitzar aquest mateix any com a una mena d'introducció a la seva història mèdica, ja que la casa reial era una usuària destacada de l'assistència sanitària més moderna. El cas de Jaume II és molt il·lustratiu al respecte. La seva correspondència revela que la preocupació per la seva salut i la de la família reial va ser constant, amb una clara preferència pels professionals de formació universitària. Al llarg del seu regnat va maldar sobretot per aconseguir els serveis estables d'un o més físics, especialment en moments crítics, i a més comptava també amb els serveis de diversos cirurgians durant les campanyes bèl·liques i amb la presència constant a la cort de barbers i apotecaris.⁵

Dins d'aquesta tipologia, hem de preguntar-nos ara quines dades ofereixen els arxius sobre el nombre de practicants de la medicina actius a Castelló el 1325, per comparar el panorama amb el context de la Corona d'Aragó i poder situar la cura dels malalts a la vila castellanina dins d'aquesta escala de valors.

Cirurgians

L'any 1325, a Castelló hi havia com a mínim dos homes que es feien dir cirurgians; com a punt de comparació, aquest mateix any hi havia catorze cirurgians actius a Barcelona, que era aleshores més de cinc vegades més poblada que Castelló.

4. He resumit l'utilíssim panorama de Sánchez González (1993: 17–25).
5. Vegeu del quadre de la plana següent per a la definició d'aquestes diverses categories i McVaugh (1993:4–28) per a les dades sobre Jaume II com a pacient.



Lliçó en una aula de facultat de medicina en un manuscrit a les Obres de Galè (Dresden, Sächsische Landesbibliothek, ms. 93).

Pere Desvilar (de Villari) apareix en actiu de manera continuada als documents d'entre 1322 i 1335, però una figura encara més prominent va ser Pere Seguer (Segerii), actiu entre 1312 i 1341. Aquest darrer va ser el metge escollit pel comte Malgaulí per a acompanyar-lo en el viatge a Sicília, on va morir el 1322. Tanmateix no va ser fins a l'any 1341 que, finalment, Pere va aconseguir recaptar dels marmessors del comte l'estipendi acordat, una suma de 233 sous. Calia pagar-li dos sous diaris mentre el comte fos viu i quatre sous al dia després de la seva mort [2045: 5].⁶

Podria haver estat perfectament Pere Seguer qui va signar un contracte excepcional el 1305, de ben segur en una etapa molt primerenca de la seva carrera [24:22]. En aquest contracte —registrat pel notari castellaní Pere Perrini—, mestre Ramon de Bordils, un físic-cirurgià del comtat de Foix, va estar d'acord en donar tots els seus llibres, juntament amb «instructio secundum discretionem meam in artem fische et surgice» ('ensenyament, a discreció meua, en l'art mèdic i quirúrgic') a *magister Petrus surgichus* de Castelló, ciutadà de Girona, el qual proporcionarà, a canvi,

6. Aquí i subsegüentment, aquests nombres entre claudàtors identifiquen el volum a l'Arxiu Històric Provincial de Girona, fons de Castelló d'Empúries, del qual s'ha extret la informació.

Els practicants de la medicina

Segons les dades d'arxiu, i gràcies a la pràctica dels escrivans d'indicar les ocupacions dels individus que esmenten en comptes d'anomenar-los només pel nom, podem identificar el ventall de professionals que vetllaven per la salut en època medieval i classificar-los en sis categories segons el seu àmbit d'actuació.

A grans trets, el **cirurgià** (*chirurgicus*) tractava fractures, ferides, abscessos, problemes de la pell i en general malalties externes, mentre que el **físic** (*phisicus, fisicus*) atenia malalties internes o sistèmiques. Malgrat això, hi havia un cert solapament i confusió entre les seves esferes de competència. Ni el cirurgià ni el físic no tenien normalment cap altra ocupació fora de la medicina, però sovint sí que tenien interessos en activitats comercials complementàries.

L'**apotecari** (*apothecarius, specarius, herbolarius*) preparava medicines per als físics, però també feia recomanacions independents o proporcionava fàrmacs als malalts directament i, molt sovint, se'l reclamava per atendre'ls, fos de dia o de nit. No era inusitat que un apotecari estigués obligat a treballar per a les autoritats municipals quan no hi havia cap físic disponible. Però, a diferència del físic i del cirurgià, l'apotecari tenia una ocupació que normalment anava més enllà de l'esfera mèdica; complir amb les prescripcions només aportava petites sumes de diners, de manera que la majoria optaven per efectuar transaccions molt més variades que les de productes farmacològics. Així, per exemple, gran part dels seus beneficis venien del comerç de la cera o les espelmes necessàries per a les cerimònies funeràries. Com que el seu negoci requeria un cert capital, alguns van convertir-se en comerciants en una escala força gran i, més rarament, van arribar a intercanviar l'apellatiu d'*apothecarius* pel de *mercator*. Però fins i tot els apotecaris més pròspers sembla que mantenien la venda al detall de medicaments.

El **barber** (*barberius, barbitonsor*) proporcionava assistència sanitària rutinària de caràcter profilàctic. Amb la flebotomia, o sagnia, mantenia el cos sa mitjançant l'eliminació d'humors

excessius o malalts. Mentre que en principi la seva activitat hauria d'haver estat subjecta a les recomanacions d'un físic, a la pràctica molta gent seguia les recomanacions del barber o el seu propi criteri a l'hora de treure's sang. Els barbers, per descomptat, a més a més afaitaven i tallaven cabells, i podien també extreure dents, com mostren les llistes de les seves possessions, però aquests serveis rarament o mai no eren suficients per a mantenir-los del tot. Així doncs, generalment, els barbers complementaven els seus ingressos amb una àmplia sèrie de petites transaccions —intercanvi de mules, venda de ferro, tintura de roba...— i la seva situació econòmica precària explica, sens dubte, perquè finalment van començar a oferir tractaments quirúrgics per als quals nominalment no estaven qualificats. En el sentit socioeconòmic, d'entre les professions mèdiques eren els que se situaven en un nivell més baix.

També apareix a la documentació el terme *medicus*, que al segle XIV podia ser *medicus phisice* o *medicus chirurgie*, és a dir equivalent al físic o al cirurgià. I, finalment, hi havia també els *infirmarii* dels monestirs i capítols catedrals, amb àmplies i variades competències sobre la cura de la salut en aquestes comunitats religioses.

Dades extretes de McVaugh (1993: 38–41)



un lloc on establir-se a Girona a mestre Ramon, a més de menjar i roba. Encara més: quan mestre Ramon morís, els seus diners també serien per a Pere, juntament amb un altre llibre, «uno Tedricho papireo» que Ramon de moment es guardava. Podem suposar que mestre Ramon preveia la fi cada cop més propera de la seva vida, mentre que mestre Pere intentava establir els fonaments de la seva pròpia carrera.

La referència al «Tedricho» que Ramon valorava tant és particularment interessant. El llibre en qüestió és la *Chirurgia* de Teodoric Borgognoni, l'última recensió de la qual va ser completada a la dècada de 1260. Aquest era el més influent de tota una sèrie de manuals quirúrgics europeus que van aparèixer a la segona meitat del segle XIII, i que van transformar la cirurgia d'ofici empíric a disciplina acadèmica, que es podia estudiar en llatí i que estava basada en els escrits de les autoritats mèdiques més grans del moment —Galè, Avicenna, Albucasis— i també, per suposat, en l'experiència pràctica. En conservem una traducció al català de Guillem Corretger, que va dur amb ell a Montpeller el 1303; però la preuada còpia de Ramon podria haver estat perfectament en llatí. Amb llibres com aquest en la seva possessió, mestre Pere hauria pogut presentar-se com a representant de la nova i prestigiosa cirurgia apresada i fonamentada en llibres, tot i que no formés part del currículum oficial a la propera Universitat de Montpeller.

A Castelló, de la mateixa manera que a la resta de la Corona d'Aragó, com que no hi havia una carrera universitària definida formalment, els cirurgians havien de trobar altres maneres d'obtenir una formació sistemàtica. De vegades era una tradició familiar, apresada del propi pare. En aquest sentit, podríem preguntar-nos si el Pere Desvilar que apareix una única vegada a la documentació l'any 1308 no podria haver estat el pare del Pere Desvilar documentat més o menys contínuament després de 1322. I també podríem imaginar que Berenguer Maguessa (documentat el 1338) i Guillem Maguessa (1342-1346) havien rebut la formació d'un progenitor. L'altra ruta cap a la pràctica quirúrgica era a través d'un aprenentatge formal: el mateix Pere Seguer va contractar un aprenent

el 1326 [44bis: 26], Guillem Espanover de Sant Pere Pescador, el qual pagava 50 sous al mestre pel privilegi d'esdevenir «discipulo suo in arte vestra surgisie» durant un any. Un aprenent amb alguna experiència prèvia proporcionava al seu mestre no només uns honoraris, sinó la possibilitat d'assistència real en l'exercici de la professió.

Respecte als detalls concrets de la pràctica de l'ofici, però, es pot dir molt poca cosa. No he trobat contractes referits a cap tractament quirúrgic a Castelló, de la mena dels que no són infreqüents a la Corona d'Aragó, i no conec cap testimoni directe de la pràctica quirúrgica real de Pere, però en trobem una insinuació en un document que registra el pagament de 35 sous per despeses «in medicis et medicamentis vulneris illati» ('en metges i medicaments per a la ferida infligida') [90: 10 kls. Sep 1316] efectuat per part del pare d'un dels atacants. Pere Seguer i l'apotecari Bernat de Llampaias, testimonis del pagament, van ser molt probablement els practicants que havien atès el ferit d'aquest cas.

Barbers

El 1325 hi havia com a mínim sis barbers a Castelló, mentre que aquest mateix any a Barcelona només se'n poden identificar set. La documentació llatina els anomena *razores*, *barbitonsores* o *barberii*; evidentment els termes tenien implicacions específiques que avui dia se'ns escapen, ja que el notari Bernat Jonquera va tenir cura de corregir *barberius* a *barbitonsor* en referir-se a Pere Costa [122: 23]. Pere és el més documentat dels barbers de la vila; va practicar com a mínim entre el 1312 i el 1348 i pot servir per a exemplificar l'ofici en aquest indret. Com altres, practicava un ofici familiar: el seu pare Bernat Costa també era barber (1308-1318), tot i que el seu germà Guillem era *boterius* ('boter') [138: 9]. Com molts altres, també va acceptar aprenents de manera regular; en coneixem sis com a mínim entre el 1319 i el 1335, als quals va oferir condicions diferents. Molts pagaven pel privilegi d'aprendre el seu *artem barbitonsorie*, però a un li va prometre un salari de 15 sous durant el segon any